BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA INKLUZIV TA’LIMNI TASHKIL ETISH BO‘YICHA KOMMUNIKATIV, METODIK VA REFLEKSIV KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH MODELI

SAMIYEVA GULNORA RAJABMURODOVNA

Buxoro Xalqaro universiteti

Annotatsiya

Mazkur maqolada bo‘lajak pedagoglarda inkluziv ta’limni samarali tashkil etish uchun zarur bo‘lgan kommunikativ, metodik va refleksiv kompetensiyalarni rivojlantirish masalalari tadqiq etilgan. Inkluziv ta’lim sharoitida pedagogning kasbiy faoliyati, avvalo, turli individual imkoniyat va ehtiyojlarga ega ta’lim oluvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatish, moslashtirilgan pedagogik metodlarni tanlash hamda o‘z faoliyatini muntazam tahlil qilish qobiliyatlari bilan belgilanadi. Maqolada bo‘lajak pedagoglarning mazkur kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan maqsadli, mazmuniy, jarayonli va natijaviy tarkibiy qismlardan iborat pedagogik model taklif etilgan. Shuningdek, modelni amalga oshirishning pedagogik shart-sharoitlari, metodlari va baholash mezonlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: inkluziv ta’lim, bo‘lajak pedagog, kommunikativ kompetensiya, metodik kompetensiya, refleksiv kompetensiya, pedagogik model, kasbiy tayyorgarlik, individual yondashuv, pedagogik hamkorlik, kasbiy rivojlanish.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimida inkluziv yondashuvni rivojlantirish barcha ta’lim oluvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish, ularning individual ehtiyojlarini hisobga olish va ta’lim jarayonida faol ishtirokini ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi. Inkluziv ta’lim nafaqat alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni umumiy ta’lim muhitiga jalb etish, balki ta’lim mazmuni, metodlari, vositalari va

pedagogik munosabatlarni har bir o‘quvchining imkoniyatlariga mos ravishda tashkil etishni ham nazarda tutadi.

Bunday sharoitda pedagogning kasbiy kompetentligi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki inkluziv ta’lim jarayonida pedagog o‘quvchilar, ularning ota-onalari, psixologlar, defektologlar va boshqa mutaxassislar bilan samarali hamkorlik qilishi, ta’lim jarayonini moslashtirishi hamda o‘z faoliyatining natijalarini muntazam tahlil qilib borishi zarur.

Shu nuqtayi nazardan bo‘lajak pedagoglarda kommunikativ, metodik va refleksiv kompetensiyalarni o‘zaro integratsiyalashgan holda rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifa hisoblanadi. Mazkur kompetensiyalar pedagogning inkluziv ta’lim muhitida mustaqil qaror qabul qilishi, ta’limiy muammolarni hal etishi va kasbiy faoliyatini takomillashtirib borishiga xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

1. Inkluziv ta’limni tashkil etishda kasbiy kompetensiyalarning pedagogik ahamiyati

Bo‘lajak pedagoglarning inkluziv ta’limga tayyorgarligi bir nechta o‘zaro bog‘liq kasbiy kompetensiyalarni egallashni talab qiladi. Ularning orasida kommunikativ, metodik va refleksiv kompetensiyalar alohida o‘rin tutadi.

Kommunikativ kompetensiya pedagogning turli individual xususiyatlarga ega o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatishi, ularning ehtiyojlarini tushunishi, pedagogik hamkorlikni tashkil etishi va ijobiy psixologik muhit yaratish qobiliyatini ifodalaydi.

Mazkur kompetensiya quyidagi ko‘nikmalarni qamrab oladi:

- o‘quvchilar bilan empatik va hurmatga asoslangan muloqot o‘rnatish;

- verbal va noverbal kommunikatsiya vositalaridan foydalanish;
- o‘quvchilarning individual kommunikativ ehtiyojlarini hisobga olish;
- ota-onalar va mutaxassislar bilan hamkorlik qilish;
- nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal etish.

Metodik kompetensiya pedagogning inkluziv ta’lim jarayonini rejalashtirish, moslashtirilgan o‘quv materiallarini ishlab chiqish, differensial va individual yondashuv asosida pedagogik metodlarni tanlash qobiliyatidir.

Uning tarkibiga quyidagi ko‘nikmalar kiradi:

- individual ta’lim ehtiyojlarini aniqlash;
- ta’lim mazmunini moslashtirish;
- differensial topshiriqlar ishlab chiqish;
- universal dizayn tamoyillaridan foydalanish;
- moslashtirilgan baholash usullarini qo‘llash;
- raqamli va yordamchi ta’lim vositalaridan foydalanish.

Refleksiv kompetensiya pedagogning o‘z kasbiy faoliyatini anglash, tahlil qilish, baholash va takomillashtirishga yo‘naltirilgan qobiliyatidir.

U quyidagi ko‘nikmalar orqali namoyon bo‘ladi:

- o‘z pedagogik faoliyatini tanqidiy tahlil qilish;
- ta’lim natijalarini baholash;
- pedagogik muammolar sabablarini aniqlash;
- o‘z faoliyatiga tuzatishlar kiritish;
- kasbiy rivojlanish istiqbollarini belgilash.

Ushbu uch kompetensiyaning uyg‘un rivojlanishi bo‘lajak pedagogning inkluziv ta’lim sharoitida samarali faoliyat yuritishiga asos yaratadi.

2. Bo‘lajak pedagoglarda kommunikativ, metodik va refleksiv kompetensiyalarni rivojlantirish modeli

Bo‘lajak pedagoglarning inkluziv ta’limni tashkil etishga tayyorgarligini takomillashtirish maqsadida o‘zaro bog‘langan tarkibiy qismlardan tashkil topgan pedagogik modelni ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Taklif etilayotgan model to‘rtta asosiy blokni qamrab oladi:

1. Maqsadli blok.

Ushbu blokning asosiy maqsadi bo‘lajak pedagoglarda inkluziv ta’limni tashkil etish uchun zarur kommunikativ, metodik va refleksiv kompetensiyalarni rivojlantirishdan iborat.

Asosiy vazifalar:

- inkluziv ta’limga nisbatan ijobiy kasbiy munosabatni shakllantirish;
- samarali pedagogik muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- inkluziv ta’lim metodlarini o‘zlashtirish;
- refleksiv va o‘z-o‘zini baholash qobiliyatlarini shakllantirish.

2. Mazmuniy blok.

Mazkur blok bo‘lajak pedagoglarning nazariy bilimlari va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Uning mazmuni quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

- inkluziv ta’limning nazariy va huquqiy asoslari;
- maxsus pedagogika va inklyuziv pedagogika asoslari;
- pedagogik kommunikatsiya va psixologik hamkorlik;

- differensial va individual ta’lim metodlari;
- pedagogik refleksiya va o‘z-o‘zini baholash.

3. Jarayonli blok.

Bu blok kompetensiyalarni amaliy faoliyat orqali rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Unda interfaol metodlar, amaliy mashg‘ulotlar, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish va mustaqil loyihalash ishlari qo‘llaniladi.

Asosiy metodlar:

- keys-stadi;
- rolli o‘yinlar;
- pedagogik vaziyatlarni modellashtirish;
- loyiha metodi;
- mikrodarslar;
- refleksiv kundalik;
- hamkorlikda o‘qitish.

4. Natijaviy-baholash bloki.

Mazkur blok bo‘lajak pedagoglarda shakllangan kompetensiyalar darajasini aniqlash, tahlil qilish va baholashga xizmat qiladi. Baholash kommunikativ, metodik va refleksiv kompetensiyalarning amaliy namoyon bo‘lishi asosida amalga oshiriladi.

3. Kompetensiyalarni rivojlantirishning amaliy mexanizmlari

Taklif etilayotgan modelni samarali amalga oshirish uchun har bir kompetensiyaga mos amaliy topshiriqlar tizimini ishlab chiqish zarur.

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish:

Talabalarga turli pedagogik vaziyatlar asosida muloqot mashqlarini bajarish taklif etiladi. Masalan, eshitishida qiyinchiligi bo‘lgan o‘quvchi bilan muloqot qilish, ota-onaga pedagogik tavsiyalar berish yoki guruhdagi o‘zaro tushunmovchilikni bartaraf etish kabi vaziyatlar modellashtiriladi.

Metodik kompetensiyani rivojlantirish:

Talabalar bir mavzu bo‘yicha turli ta’limiy ehtiyojlarga moslashtirilgan dars ishlanmalari va topshiriqlar ishlab chiqadilar. Bunda o‘quv materiallarini vizual, audio, matnli va amaliy shakllarda taqdim etish imkoniyatlari hisobga olinadi.

Refleksiv kompetensiyani rivojlantirish:

Talabalar mikrodars mashg‘ulotlarini o‘tkazib, o‘z faoliyatlarini maxsus mezonlar asosida tahlil qiladilar. Refleksiv kundalik yuritish, o‘zaro kuzatuv va o‘z-o‘zini baholash orqali pedagogik qarorlarning samaradorligi aniqlanadi.

Mazkur mashg‘ulotlar nazariy bilimlarni amaliy kompetensiyalarga aylantirish va bo‘lajak pedagoglarning mustaqil kasbiy faoliyatga tayyorgarligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

4. Pedagogik modelni amalga oshirish bosqichlari va baholash mezonlari

Modelni amalga oshirish jarayonini uchta izchil bosqichda tashkil etish taklif etiladi.

Birinchi bosqich – diagnostik-motivatsion bosqich.

Ushbu bosqichda talabalarning inkluziv ta’limga munosabati, kasbiy motivatsiyasi, boshlang‘ich bilimlari va mavjud kompetensiyalari aniqlanadi. Diagnostik suhbatlar, anketa, test va pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish usullaridan foydalaniladi.

Ikkinchi bosqich – amaliy-shakllantiruvchi bosqich.

Mazkur bosqichda kommunikativ, metodik va refleksiv kompetensiyalar maxsus amaliy mashg‘ulotlar, interfaol metodlar, keys-stadi, mikrodarslar va pedagogik loyihalar orqali rivojlantiriladi.

Uchinchi bosqich – tahliliy-natijaviy bosqich.

Talabalarning kompetensiyalari qayta baholanadi, o‘zgarishlar tahlil qilinadi va keyingi rivojlanish yo‘nalishlari belgilanadi.

Kompetensiyalarni baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

Kompetensiya	**Baholash mezoni**	**Ko‘rsatkichlar**
Kommunikativ	Muloqot samaradorligi	Empatiya, tinglash, hamkorlik
Metodik	Pedagogik metodlarni qo‘llash	Moslashtirish, rejalashtirish, differensial topshiriqlar
Refleksiv	O‘z faoliyatini tahlil qilish	O‘z-o‘zini baholash, xatolarni aniqlash, takomillashtirish

Talabalarning tayyorgarlik darajasini aniqlashda yuqori, o‘rta va boshlang‘ich darajalar ajratilishi mumkin.

- **Yuqori daraja:** talaba inkluziv ta’lim sharoitida mustaqil pedagogik qarorlar qabul qiladi, moslashtirilgan metodlarni tanlaydi va o‘z faoliyatini muntazam tahlil qiladi.
- **O‘rta daraja:** talaba asosiy metod va kommunikativ usullardan foydalanadi, biroq murakkab pedagogik vaziyatlarda metodik yordamga ehtiyoj sezadi.

- **Boshlang‘ich daraja:** talaba inkluziv ta’lim bo‘yicha nazariy bilimlarga ega bo‘lsa-da, ularni amaliy faoliyatga tatbiq etishda qiyinchiliklarga duch keladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Taklif etilgan pedagogik modelning nazariy-metodik tahlili bo‘lajak pedagoglarni inkluziv ta’limga tayyorlashda uchta kompetensiyaning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Kommunikativ kompetensiya pedagogik hamkorlik va ijobiy psixologik muhitni ta’minlasa, metodik kompetensiya ta’lim jarayonini individual ehtiyojlarga moslashtirish imkonini beradi. Refleksiv kompetensiya esa pedagogik faoliyat samaradorligini tahlil qilish va uni muntazam takomillashtirishga xizmat qiladi.

Mazkur kompetensiyalarni alohida emas, balki integratsiyalashgan holda rivojlantirish muhimdir. Masalan, talaba alohida ta’lim ehtiyojiga ega o‘quvchi uchun moslashtirilgan dars ishlanmasini yaratishi, ushbu darsni amaliyotda tashkil etishi, o‘quvchi bilan samarali muloqot qilishi va mashg‘ulot yakunida o‘z faoliyatini tahlil qilishi mumkin. Bunday kompleks topshiriqlar uchala kompetensiyaning birgalikda rivojlanishiga sharoit yaratadi.

Shuningdek, oliy ta’lim muassasalarida pedagogik amaliyotni tashkil etishda umumta’lim maktablari, psixologik xizmatlar va maxsus pedagogika mutaxassislari bilan hamkorlikni kuchaytirish modelning amaliy imkoniyatlarini kengaytiradi.

XULOSA

Bo‘lajak pedagoglarda inkluziv ta’limni tashkil etish bo‘yicha kommunikativ, metodik va refleksiv kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Maqola doirasida olib borilgan nazariy-metodik tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Kommunikativ, metodik va refleksiv kompetensiyalar bo‘lajak pedagogning inkluziv ta’lim sharoitida samarali faoliyat yuritishini ta’minlovchi o‘zaro bog‘liq kasbiy sifatlar hisoblanadi.
2. Mazkur kompetensiyalarni rivojlantirish maqsadli, mazmuniy, jarayonli va natijaviy bloklardan tashkil topgan pedagogik model asosida tashkil etilishi mumkin.
3. Keys-stadi, rolli o‘yinlar, mikrodars, pedagogik modellashtirish va refleksiv kundalik kabi metodlar kompetensiyalarni amaliy faoliyat orqali rivojlantirishga xizmat qiladi.
4. Diagnostik-motivatsion, amaliy-shakllantiruvchi va tahliliy-natijaviy bosqichlarning izchil amalga oshirilishi kasbiy tayyorgarlikni tizimli baholash imkonini beradi.
5. Inkluziv ta’limga oid amaliy mashg‘ulotlar va pedagogik amaliyotni takomillashtirish bo‘lajak pedagoglarning kasbiy moslashuvchanligi hamda mustaqil pedagogik qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Shunday qilib, taklif etilgan model bo‘lajak pedagoglarda inkluziv ta’limni tashkil etish uchun zarur bo‘lgan kasbiy kompetensiyalarni kompleks rivojlantirishga yo‘naltirilgan ilmiy-metodik asos sifatida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-641-son, 2020-yil 15-oktabr.

3. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Paris: UNESCO, 2017.

4. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education – All Means All. Paris: UNESCO, 2020.

5. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. 3rd ed. Bristol: CSIE, 2011.

6. Florian L., Black-Hawkins K. Exploring Inclusive Pedagogy. British Educational Research Journal. 2011. Vol. 37, No. 5. P. 813–828.

7. Ainscow M. Developing Inclusive Education Systems: What Are the Levers for Change? Journal of Educational Change. 2005. Vol. 6. P. 109–124.

8. Schön D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books, 1983.

9. Tomlinson C. A. How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms. 3rd ed. Alexandria: ASCD, 2017.